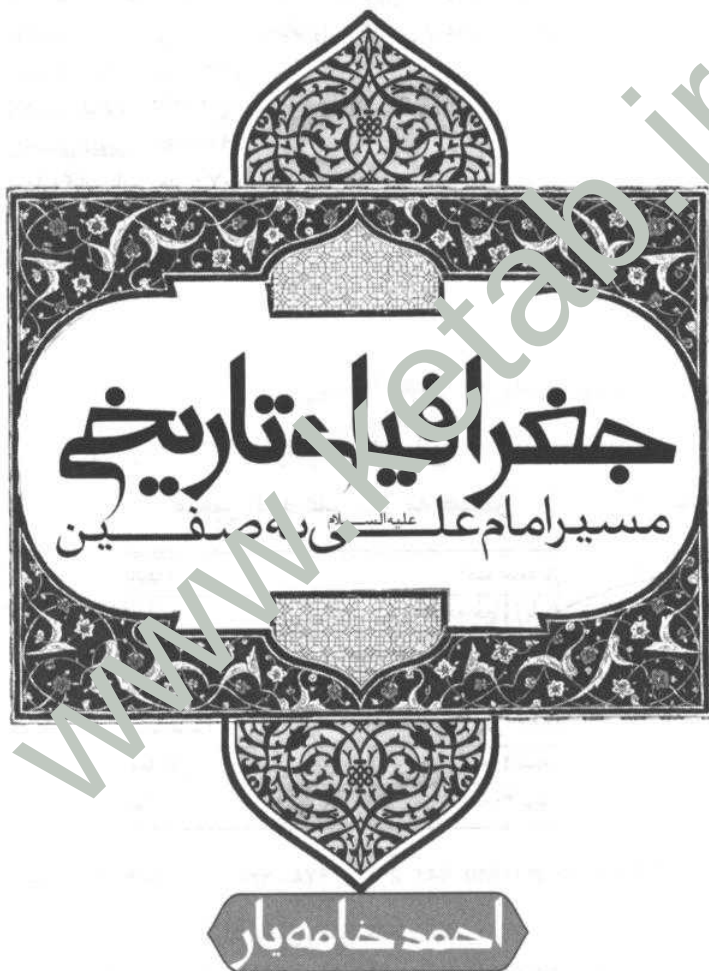

سرشناسه : خامه یار ، احمد ، ۱۳۵۸
 عنوان و نام پدیدآور : جغرافیای تاریخی مسیر امام علی علیه السلام به صفین : احمد خامه یار
 مشخصات نشر : تهران : نشر مشعر ، ۱۳۹۳ .
 مشخصات ظاهری : ۱۵۲ ص .
 شابک : ۲-۵۴۳-۵۴۰-۹۶۴-۹۷۸
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 یادداشت : کتابنامه : ص ۱۰۹-۱۱۸ ، همچنین به صورت زیرنویس .
 موضوع : علی بن ابی طالب علیه السلام ، امام اول ، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق . -- جنگ ها
 . نموع : جنگ صفین ، ۳۶ ق .
 رده بندی کنگره : ۲۱۳۹۳ خ ۷ ص / ۳۷ / ۹۵ BP
 رده بندی دیویی : ۲۹۷ / ۹۵۱
 شماره کتبات : ۳۶۵۴۰۰۷

جغرافیای تاریخی مسیر امام علی علیه السلام به صفین

تألیف :	احمد خامه یار
تدوین :	پژوهشکده حیات و تاریخ
ناشر :	مؤسسه فرهنگی هنری مشعر
چاپ و صحافی :	چاپخانه مشعر
نوبت چاپ :	اول - بهار ۱۳۹۴
شمارگان :	۵۰۰ نسخه
بها :	۴۰۰۰ تومان

شابک : ۲-۵۴۳-۵۴۰-۹۶۴-۹۷۸ ISBN : 978-964-540-543-2

مراکز پخش و فروشگاه های مشعر :

تهران : تلفن : ۰۳-۶۴۵۱۲۰۰۳ / ۰۲۱ / قم : تلفن : ۰۲۵-۳۷۸۳۸۴۰۰

فهرست

۹	دیباچه
۱۱	مقدمه
۱۵	فصل اول: مسیر امام علی (ع) از کوفه تا صفین
۱۸	نُخِله
۱۸	پل کوفه
۱۹	دیر ابوموسی
۱۹	ساحل رود نرس، حمام ابن عمر
۲۰	پل سورا
۲۱	قُبَین
۲۲	شهر حله و زیارتگاه «رَدّ شمس»
۳۴	بابل
۳۶	زیارتگاه یا «مشهد جمجمه»
۴۲	پل صراة
۴۲	دیر کعب
۴۳	مدائن

ساباط	۴۳
بهرسیر	۴۴
انبار	۴۵
سرزمین جزیره	۴۶
قرقیسیا	۴۷
زیارتگاه‌ها و نقاط منسوب به امام علی (ع) در ساحل شرقی فرات	۴۹
نل ابوالحسن در روستای ابوالحسن	۵۰
تل امام علی (ع) در روستای مراط	۵۰
آبد امام علی (ع) در روستای خس دَعکور	۵۱
زلبیه	۵۱
بلیخ	۵۲
رقه	۵۳
زیارتگاه شهدای صفین - رقه	۵۶
زیارتگاه‌های منسوب به امام علی (ع) در رقه	۵۹
مشهد (زیارتگاه) امام علی (ع) در شهر رقه	۶۱
مسجد «غوث» در شهر حلب	۶۷
سایر مزارهای شهر رقه	۶۸
فصل دوم: موقعیت جغرافیایی و محل جنگ صفین	۷۱
زیارتگاه‌ها و قبور شهدای صفین	۷۹
مسجد صفین	۸۳
قاصرین	۸۴
فصل سوم: مسیر بازگشت امام علی (ع) به کوفه	۸۷
رقه	۸۹
دیر الزور	۹۰

۹۱	رحبه
۹۳	چشمه و زیارتگاه امام علی (ع) در رحبه
۹۶	بو کمال
۹۶	عانه
۹۸	حدیثه
۹۹	هیت
۱۰۰	صاودا
۱۰۲	معجزه ظاهر کردن چشمه آب در صحرا به دست امام علی (ع)
۱۰۵	کربا
۱۰۶	نخيله
۱۰۹	کتابنامه
۱۰۹	منابع عربی
۱۱۷	منابع فارسی
۱۱۸	منابع انگلیسی
۱۱۸	مقالات
۱۲۱	تصاویر

دیباچه

نبرد صفین در سال ۳۷ ه. ق از رویدادهای مهم و سرنوشت‌ساز دوره خلافت امیر مومنان علیه السلام است که با قاسطین به سرکردگی معاویه بن ابی سفیان رخ داد. از پیامدهای آشوبناک آن، افزون بر جریان حکمیت که معاویه را در آستانه دستیابی به قدرت قرار داد، پیدایش فرقه خوارج به عنوان جریانی انحرافی و کج فهم بود که هم در تضعیف خلافت امام علی علیه السلام نقش داشت و هم در ادوار بعدی، یکی از چالش‌ها و بحران‌های پیش روی دستگاه خلافت را رقم زد.

از دیگر نتایج تلخ این نبرد، شهادت برخی از خواص و یاران آن حضرت همانند عمار یاسر و هاشم مرقال بود که موجب تضعیف جنبه حق‌گرایان و رخدادهای صفین در واقع تعیین‌کننده بخشی از حرکت تاریخ سیاسی - مذهبی اسلام در ادوار بعدی است که به تأمل و پژوهش نیازمند است؛ و از آنجایی که بیانگر تقابل حق و باطل است، هرگز نمی‌توان آن را از حافظه تاریخ پاک کرد.

از نکات قابل اعتنا برای بررسی و تحقیق در باره نبرد صفین، مسیر رفت و برگشت امام علی علیه السلام از کوفه به آنجاست که منازل مختلف و جای جای آن، آکنده از حوادث و خاطرات تلخ و شیرین است. بروز برخی کرامات از آن حضرت علیه السلام در طول این مسیر و ساخته شدن یاد ردها و زیارتگاه‌ها، توجه جدی به آن را، که تحت الشعاع خود نبرد صفین برار گرفته، توجیه‌پذیر می‌نماید.

نوشتار پیش رو حاصل پژوهشی است که به قلم فاضل ارجمند، آقای احمد خاکی به رشته تحریر درآمده است. پژوهشکده حج و زیارت ضمن تشکر از ایشان، امید دارد با انتشار این پژوهش، بخشی از زوایای موضوع یاد شده را برای علاقه‌مندان و اشکافی کرده باشد.

پژوهشکده حج و زیارت

گروه تاریخ و سیره

مقدمه

در سال ۳۶ هجری، مدّکی پس از جنگ جمل، امیرمؤمنان، علی علیه السلام، با هدف رویارویی با «فارسین» (معاویه و طرفداران او) به سمت شام حرکت کرد. از سوی دیگر، معاویه نیز برای جنگ با آن حضرت، با لشکر خود به سمت عراق حرکت کرد. دو لشکر در منطقه‌ای به نام «صفین» به یکدیگر رسیدند و جنگی میانشان گرفت که به «جنگ صفین» شهرت یافت. بسیاری از یاران بزرگ و سادات امیرالمؤمنین علیه السلام، از جمله «عمار یاسر»، «اویس قرنی»، «خزیمه بن ثابت» و «اشم مرقال» در این جنگ به شهادت رسیدند. این جنگ با توجه به نتایج و پیاده‌های آن و روند حوادث پس از آن، از جمله حکمیت و شکل‌گیری حوارج، واقعه‌ای بسیار اثرگذار بر حادثه‌های بعدی و نقطه عطفی در تاریخ اسلام به شمار می‌آید.

مسیر رفت امام علی علیه السلام به صفین و همچنین مسیر بازگشت ایشان به کوفه، از موضوعاتی است که چندان مورد توجه شیعیان قرار نگرفته

است. جز گزارش‌های پراکنده‌ای که در منابع تاریخی درباره این دو مسیر آمده، پژوهش میدانی جامعی در این باره انجام نشده است. ظاهراً، تنها نوشته مستقل درباره این موضوع، مقاله بسیار مختصری است از آقای «حسن عبدالامیر الظالمی» که در مجله «البنایع» منتشر شده است. همچنین در جلد پنجم دانش‌نامه امیرالمؤمنین (ع) و نیز در «البنایع» نسخه‌هایی از مسیر آن حضرت به صفین آمده است که دقت کافی ندارد.

در برخی منابع تاریخی، از زیارتگاه‌هایی مربوط به امام علی (ع) در مسیر ایشان به صفین (در منطقی همچون بابل، رقه و ...) یاد شده است و امروزه نیز منزلگاه‌هایی منسوب به آن حضرت در طول این مسیر و همچنین محل دفن برخی شهدای صفین وجود دارد. این زیارتگاه‌ها در شهرها و روستاهای مجاور رود فرات در دو کشور عراق و سوریه قرار دارند و بیشتر آنها برای عموم شیعیان شناخته شده نیستند. حتی دادی از آنها، تا پیش از این پژوهش در سایر منابع، به درستی معرفی نشده‌اند.

نویسنده از بیشتر این زیارتگاه‌ها در دو کشور عراق و سوریه بازدید میدانی و عکسبرداری کرده و با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای برنامه Google Earth، نقشه‌هایی از مسیر امیرالمؤمنین (ع) و محل وقوع جنگ صفین تهیه کرده است. نتیجه این تحقیق را نیز پیش‌تر به طور مختصر در مقاله‌ای علمی - پژوهشی در دو فصلنامه پژوهش‌نامه علوی منتشر کرده

۱. «الامام امیرالمؤمنین (ع) فی طریقته الی صفین»، حسن الظالمی، بنایع، عدد ۳۱، رجب و

است.^۱ اما در اینجا مفصل‌تر و همراه با تصاویر زیارتگاه‌ها، در قالب کتاب حاضر، به مخاطبان محترم تقدیم می‌نماید.

بی‌شک زیارتگاه‌های باقی‌مانده در محل دفن شهدای صفین، یادبودی است از این واقعه تاریخی سرنوشت‌ساز که روند تاریخ اسلام را به کلی تغییر داد. همچنین وجود زیارتگاه‌های متعددی از گذشته تا امروز در تعدادی از شهرها و روستاهای واقع در طول این مسیر - که ساکنان، آنها را مربوط به حضور امام علی (ع) می‌دانند - شاهدی است بر اینکه با گذشت نزدیک به چهارده قرن از جنگ صفین، هنوز هم «راؤؤمنین» در وجدان ساکنان این مناطق حاضر است و از ذهن آنها بیرون نرفته است.

احمد خامه یار

قم، زمستان ۱۳۹۱

توضیح ضروری: متأسفانه، هم‌زمان با آغاز راحل آماده‌سازی

این کتاب برای چاپ، تعدادی از زیارتگاه‌های معرفی شده در

این کتاب به ویژه زیارتگاه شهدای صفین در شهر رقه، به دست

گروه تروریستی موسوم به «داعش» متفجر و ویران گردید. این

است که توصیف معماری و تصاویر ارائه شده در این اثر، مربوط

به پیش از آغاز بحران سوریه و تخریب این اماکن است.

۱. «پژوهشی در مسیر امام علی (ع) به صفین و محل جنگ صفین»، احمد خامه یار،

پژوهش‌نامه علوی، ش ۳، صص ۴۱-۷۳.